

Kloosteruithoven op het veen in de Friese landen

Hans Mol, 2023

Op het terrein van de middeleeuwen zijn in Nederland niet veel landbouwhistorici werkzaam. Toch lopen er hier nog wel enkele onderzoeken naar thema's met een rurale component. Eén daarvan wordt uitgevoerd aan de Fryske Akademy te Leeuwarden, en heeft betrekking op de chronologie, fasering en spreiding van kloosteruithoven in de Friese landen tussen Vlie en Wezer. Men vindt ze ook wel aangeduid als *grangiae* in het latijn, en als monnikhuizen of voorwerken in het middelnederlands. Daar zijn er, voor de circa 80 kloosters uit de twaalfde en dertiende eeuw die uiteindelijk zo'n 20% van de cultuurgrond in handen kregen, meer dan 200 van geïdentificeerd en gelokaliseerd. Het gaat daarbij om grote bedrijfseenheden van tussen de 80 en 150 ha die door de kloosters zelf werden geëxploiteerd met behulp van lekenbroeders. Bedoeld als een autarkische bijdrage om de gebedsinstellingen in materieel opzicht onafhankelijk van de wereld te laten zijn, lijken ze zich tot modelboerderijen van uitzonderlijke grootte te hebben ontwikkeld. Zij leverden goederen aan hun eigen abdij of priorij maar zetten ook wel producten rechtstreeks af op de markt, om inkomen te genereren waarmee de kloosters bijvoorbeeld bouwmaterialen konden aanschaffen. Zo kregen ze een belangrijke functie in de zich ontwikkelende verkeerseconomie, totdat er geen lekenbroeders meer waren om ze te bemannen na de grote sterfte van de veertiende eeuw.

Er zijn voor de Friese landen nog diverse vragen voor te beantwoorden. Een daarvan betreft de orde die het format heeft geïntroduceerd. Waar lange tijd werd gedacht dat de Cisterciënzers aan de oorsprong stonden, waren er aanwijzingen dat hervormingsgezinde Benedictijnen zich er ook al vroeg van bedienden. De tweede kwestie is of uithoven in veen- en zandstreken een andere opzet en ontwikkeling kenden dan die op de klei. Voor beide thema's zijn nu nieuwe resultaten geboekt voor de Zuidwesthoek van de huidige provincie Fryslân. Daar was sinds 1132 de Benedictijner abdij van Staveren – in feite het oudste klooster in het noorden van Nederland – actief met haar vrouwendépendance te Hemelum, waarvan de stichtingsdatum tot dusver onbekend was. Dit klooster-duo is bij de start bevolkt met monniken en nonnen vanuit de abdij van Oostbroek te Utrecht en het daaraan gelieerde Vrouwenklooster bij De Bilt, die op hun beurt gesticht waren door kloosterlingen uit Affligem in Brabant. Interessant is nu dat enkele jaren terug bij Hemelum sporen van een grote kloosterboerderij gevonden is, die dendrochronologisch gedateerd kunnen worden op 1154. De afmetingen blijken hetzelfde als latere, elders aangetroffen kloosteruithoven. Het is nu de vroegst bekende in de provincies Fryslân en Groningen. Naast deze uithof konden voor Staveren en Hemelum er voor het veengebied nog zeven andere

gelokaliseerd worden met dezelfde opzet, elk als samengevoegd pakket van vier tot vijf oorspronkelijke ontginningseenheden. Dat roept de vraag op hoe de kloosters deze grote uithoven hebben weten te vormen of verwerven. De aanwijzingen zijn vrij sterk dat ze ze geschonken hebben gekregen van of door graven of bisschoppen die ooit een sturende rol in de ontginningen hadden.

Twee publicaties hierover zijn inmiddels onderweg, allebei van de hand van Gilles de Langen en Hans Mol. De eerste draagt de titel '*Vroege benedictijner kloosterboerderijen in Zuidwest-Friesland*', te verschijnen half september 2023 in een bundel van de Vereniging voor Terpenonderzoek. De ander komt eind dit jaar uit in het tijdschrift *De Vrije Fries* onder de titel '*De graaf in het veen. Over grootgrondbezit en de regie over de middeleeuwse veenontginningen in Zuidwest-Friesland*'. Een meer omvattende analyse, waarin ook de uithoven in Groningen en het Duitse Ostfriesland de revue zullen passeren, krijgt te zijner tijd een plek in monografie over de Friese kloosters en hun bezit.